

ані приборкана державна влада. На місце «Левіафана», який несе символ держави, на думку О. Хеффе, приходить Юстиція. Меч Юстиції як символ владарювання має співпадати з законами справедливості (зав'язані очі і терези) і має стояти на службі справедливості. В протилежному випадку вірити у можливість справедливості без влади, яка забезпечує її існування, означало б вдатися до порожніх гадок, а захист ідеї держави без справедливості був би рівнозначний цинічній апології голої влади. Позиція О. Хеффе дещо перекликається з думкою С.М. Тимченка у тому, що суспільство покладає на судову владу функцію юстиції і такою легітимізацією гарантує її незалежність, самостійність тощо.

Висновки. В умовах сучасного розвитку державно-правових явищ судова влада не тільки виконує судову функцію держави, а повинна займати позицію арбітра по відношенню до суб'єктів державно-правової системи, в тому числі – держави. Такий арбітр володіє можливостями владних впливів на згаданих суб'єктів в визначених правовою системою межах з метою забезпечення основних прав і свобод людини, моральних принципів: справедливості, рівності, милосердя та поступального становлення правової держави та громадянського суспільства.

З аналізу сучасної державотворчої практики вбачається можливість визначити наступні межі здійснення судової влади: 1) щодо держави в цілому, прикладом такого прояву є рішення Європейського Суду з прав людини проти держав; 2) щодо проявів держави – державної влади, прийняття судових рішень щодо законодавчої, виконавчої

тощо гілок влади чи щодо інших органів державної влади, посадових/службових осіб держави тощо.

Вплив судової влади на державу з однієї сторони обмежується правами і свободами людини, а з іншої моральними чеснотами: рівністю, справедливістю, милосердям. Судова влада втручається у справи держави, як мінімум, для охорони прав і свобод особи, сприяючи задоволенню «дозволеного егоїзму» (прав і свобод) особи, а як максимум, задля забезпечення стабільності та поступальності розвитку суспільно-правових, державницьких відносин, введення в них принципів справедливості, рівності, милосердя («необхідного альтруїзму» – моралі). Вказане суперечить радянському розумінню «простоти» судової влади про яке говорив П.І. Стучка, наполягаючи, що «Радянська влада повинна відсікти всі зайві ускладнення, спрощуючи також і право, і суд до таких розмірів, щоб робітник від станка, селянин від плуга були у змозі брати участь у судових справах» [14, с. 436].

Прояви влади суду щодо держави здійснюються у формах судової правотворчої, правозастосовної, правоохоронної діяльності в ході здійснення правосуддя.

Окреслення граничних проявів судової влади щодо держави покликане унеможливити будь-які зловживання судом своєю владою при умові її поширеності на державу як суб'єкта державно-правових відносин, а також зафіксувати наявні та необхідні юридичні формули співвідношення «дозволеного егоїзму» (права) з «необхідним альтруїзмом» (мораллю) для досягнення стабільності в державно-правовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г.Дж. Берман. – М. : Изд-во МГУ : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 624 с.
2. Тимченко С.М. Теоретико-правові проблеми взаємодії громадянського суспільства і правової держави в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Сергій Михайлович Тимченко ; Запорізький юридичний ін-т. – Запоріжжя, 2001. – 232 с.
3. Стодольник Л. Метаморфозы идеи правового государства / Л. Стодольник, К. Кульчар и др. ; под ред. канд. юрид. наук В.А. Туманова ; пер. с венг. канд. юрид. наук Л. С. Ягодовского // Критика современной буржуазной теории права : сб. ст. – М. : Прогресс, 1969. – С. 241-266.
4. Мальцев В.А. Основы политологии / В.А. Мальцев – М. : ИТРК РСРП, 1998. – 480 с.
5. Пролесев С.С. Правовая держава і політична організація суспільства. Ідея правової держави: історія і сучасність / С.С. Пролесев ; За ред. О.М. Єрьомеєнко. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – С. 163-173.
6. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе – М. : «Юридическая литература», 1981. – 368 с.
7. Бабенко К.А. Принцип поділу державної влади та сучасні проблеми його реалізації в Україні (конституційно-правовий аналіз) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Костянтин Анатолійович Бабенко ; Національний ун-т «Острозька академія». – Острог, 2004. – 212 с.
8. Веніславський Ф. Функціонування державної влади в аспекті політичного режиму / Ф. Веніславський // Проблеми законності. – 1998. – Вип. 34. – С.40-44.
9. Монтеск'є Ш.Л. О духе законов / Ш.Л. Монтеск'є ; сост., перевод и комментирование примечаний автора А.В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.
10. Голосов Г.В. Сравнительная политология / Г.В. Голосов. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 207 с.
11. Кант И. Критика практического разума. Соч. в 6 т. Мысль. – М. : 1963. – Т. 4 (2) : Сочинения по этике. – 1963. – 756 с.
12. Соловйов Э.Ю. Философия Канта и современность / Э.Ю. Соловйов. – М. : Наука, 1974. – 317 с.
13. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хеффе. – М. : Гнозис ; Логос, 1994. – 328 с.
14. Стучка П.И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права / П.И. Стучка. – Рига. – 1964. – 541 с.

УДК 340.13

ПРОЦЕСИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ СТАНОВЛЕННЯ ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАВА DIFFERENTIATION AND INTEGRATION PROCESSES IN THE LAW SYSTEM OF UKRAINE ON THE EXAMPLE OF BRANCH OF THE SOCIAL LAW FORMATION

Мураховська Т.С.,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри державно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті висвітлено деякі процеси трансформації системи права, показано закономірності, пов'язані з такими процесами. Складні процеси диференціації та інтеграції в системі права України представлено на прикладі становлення галузі соціального права.

Ключові слова: система права, галузь права, формування галузі права, соціальне право, право соціального забезпечення.

В статье показаны некоторые процессы трансформации системы права, а также закономерности, связанные с такими процессами. Сложные процессы дифференциации и интеграции в системе права Украины продемонстрированы на примере становления отрасли социального права.

Ключевые слова: система права, отрасли права, формирование отрасли права, социальное право, право социального обеспечения.

The article describes some of the processes of the law system transformation and regularities connected by such processes. Differentiation and integration processes in the law system of Ukraine demonstrated on the example of branch of the social law formation.

Key words: system of law, branch of law, branch of law formation, social law, law of the social maintenance.

Завданнями статті є висвітлення складних трансформаційних процесів, що відбуваються з галузями в системі права України, з'ясування та аналіз закономірностей, пов'язаних з такими процесами, здійснення наукового передбачення формування галузі соціального права.

Актуальність теми обумовлена складністю проблематики системи права, постійними тонкими процесами всередині цієї системи, які нерідко змінюють її структуру, а також багаторічними науковими дискусіями навколо таких проблем. Останнім часом все частіше науковці говорять про утворення медичного права, пенсійного права та інших нових галузей, тому вважаємо за необхідне розкрити власне бачення вирішення зазначених проблемних питань.

Загальнотеоретичним аспектам зазначеної проблематики присвячено чимало наукових праць (особливо написаних за радянських часів), це праці таких видатних науковців, як С.С. Алексєєв, М.Й. Байтін, О.С. Йоффе, Д.А. Керимов, В.В. Лазарєв, О.С. Лисенкова, О.В. Малько, М.М. Марченко, М.І. Матузов, В.С. Нерсєсянц, Н.М. Онїщенко, Д.Є. Петров, С.В. Полєніна, В.М. Протасов, П.М. Рабінєвич, О.Ф. Скакур, В.Д. Сорокін, В.В. Субочев, Л.Б. Тиунова, Ю.О. Тихоміров, О.Ф. Черданцев, М.Д. Шаргородський, О.І. Ющик, Л.С. Явич, Ц.А. Ямпольська тощо. Серед українських дослідників питання нових галузей, зокрема медичного права, права соціального забезпечення, соціального права, піднімають у своїх працях Н.Б. Болотіна, В.Д. Волков, Л.Н. Дешко, О.О. Прасов, С.М. Прилипка, І.Я. Сенюта, І.В. Яковюк та інші.

Як відомо, визначення статусу права соціального забезпечення, медичного, пенсійного, освітняського права викликає деякі розбіжності серед науковців, що можна пояснити поступовою трансформацією цих утворень як структурних елементів в системі права України. Проблема розуміння структурної приналежності названих елементів ускладнюється одночасними тонкими диференційно-інтеграційними процесами, що проходять в системі права.

Соціальне право як самостійна галузь права починало утворюватися ще у 50-60-х роках ХХ століття на основі тих юридичних норм, які виокремлювалися із трудового, фінансового, цивільного, адміністративного права [1, с. 104]. Можна сказати, що на сьогодні соціальне право знову знаходиться на стадії формування, точніше трансформації – галузь права соціального забезпечення перероджується в соціальне право.

Більшість авторів, які займаються проблематикою системи права, відзначають, що галузі права можуть формуватися такими шляхами, як «виокремлення» з основних галузей та формування самостійної галузі на основі виникнення нових суспільних відносин [2, с. 286; 3, с. 71].

Погоджуючись із такою позицією, ми уточнили та поглибили її положення, виділивши наступні шляхи формування нових галузей в системі права:

- народження галузі в результаті появи нових суспільних відносин, що мають суттєве значення для суспільства та держави;
- виокремлення від декількох галузей – системне об'єднання частин декількох галузей, або об'єднання декількох галузей;
- виокремлення від однієї «материнської» галузі (наприклад, кількісне і якісне розростання правового інсти-

туту або підгалузі);

- переродження галузі – це процес формування галузі, який передбачає появу нової галузі на основі повного включення старої з доповненням значним масивом нових норм.

Хоча слід зауважити, що формування нової галузі права зазвичай проходить декількома шляхами і обов'язково призводить хоча б до часткового виокремлення норм з тих галузей, які вже існують. Розподіл шляхів формування говорить тільки про домінуючу тенденцію при формуванні галузі, тобто, звідки бере своє коріння найбільш значна частина норм.

Що стосується формування галузі соціального права, то суспільні відносини, які вона врегулює не є новими. В умовах формування в Україні громадянського суспільства та становлення соціальної держави зазначені відносини набули особливої актуальності, що надало нового звучання деяким аспектам правового регулювання цих відносин. Особливої актуальності набувають зазначені відносини в умовах тих соціальних реформ, що наразі відбуваються в нашій державі.

Трансформація права соціального забезпечення супроводжувалась таким розростанням його складових, що вони почали виокремлюватися. Так почався процес формування медичного, освітняського, пенсійного права. Надалі ми вбачаємо тенденцію до системного об'єднання зазначених елементів, тому можна передбачити, що відбудеться переродження галузі права соціального забезпечення в галузь соціального права. Причому остання буде суттєво відрізнятися від попередньої не тільки широтою предмету правового регулювання, а й структурними складовими, зокрема, наявністю нових підгалузей, інститутів, норм.

Докладніше формування соціального права та інших, пов'язаних з ним елементів, можна описати наступним чином. Право соціального забезпечення, як відомо, з'явилося шляхом виокремлення з теренів трудового та інших галузей права. Медичне та освітняське право за правовими режимами повністю входили до цієї галузі права (соціального забезпечення), адже і медичні й освітняські послуги раніше в основному надавалися виключно державою у якості соціальної підтримки громадян. На сьогодні медичне та освітняське право вже виходять за межі регулювання галузі права соціального забезпечення, тому з'являється ситуація, коли підгалузі виходять за межі своєї галузі. Можна з впевненістю констатувати, що формуються нові галузі – медичне та освітняське право. Ці утворення не можуть існувати в рамках існуючих галузей – їм потрібен новий статус. Освітняські та медичні послуги перестали бути виключно державними. Реалії корінних змін змісту цих відносин ускладнили їх структуру та відповідно вплинули на розширення сфери їх правового регулювання. Відбуваються структурні зміни права.

На сьогодні нового звучання набуває і пенсійне право, яке також не повністю відповідає змісту права соціального забезпечення, його режиму правового регулювання, та виходить за межі його підгалузі.

Про необхідність визнання виокремлення галузей медичного та освітняського права не тільки багато говорять останнім часом, цього потребують реалії суспільного життя, сама практика. Фрагментарне врегулювання великого

масиву нових відносин в медичній та освітянській сферах призвели до суттєвої асистемності норм. Приведення цих норм до єдиного знаменника, єдиних основ та принципів необхідне не просто для підвищення ефективності правового регулювання цих сфер, а взагалі – для можливості такого регулювання. Адже наразі має місце ситуація масових колізій одночасно з великою кількістю прогалин.

Нагальність проблеми визнання медичного права як нової галузі була ключовою темою круглого столу «Концепція розвитку медичного права і законодавства України в галузі охорони здоров'я», організованого Українською медико-правовою асоціацією, Спілкою адвокатури України та Академією адвокатури України. Самостійність медичного права, на думку учасників, має неабияке практичне значення: це і можливість розвитку медико-правової науки і освіти, зацікавленість юристів-практиків в «освоєнні» нової спеціалізації, єдина концепція розвитку медичного законодавства України [4, с. 5].

Окрім практичних потреб існують і теоретичні підстави для визнання формування медичного права як окремої галузі в системі права України. Норми цих новоутворень не «вміщуються» в режими правового регулювання існуючих галузей.

Галузь права завжди має власний предмет правового регулювання. Кожне із зазначених утворень також має такий предмет, причому зі своїм унікальним «акцентом». Як відомо, більшість науковців підтримує чотириелементний склад предмету правового регулювання, згідно з яким в його структуру входять наступні елементи: суб'єкти; зміст правовідносин; об'єкти; соціальні факти (події, обставини), що є безпосередніми причинами виникнення та припинення відповідних відносин [5, с. 399; 6, с. 262]. Проаналізувавши предмети існуючих галузей права, ми виявили певну закономірність, яка полягає в тому, що предмет кожної галузі права має акцент, або, можна сказати, зорієнтований (направлений) на один з цих елементів. Такий акцент є лінією тренду, яка забезпечує однорідність правового регулювання галузі.

Для того, щоб визначити такий акцент, необхідно з'ясувати, який із зазначених елементів предмету галузі права є постійним, незмінним, пріоритетним та особливим. Так, наприклад, предмет інформаційного права має загальний акцент на об'єкт – інформацію. Інформація в цьому випадку необхідний, невід'ємний елемент, який пронизує всі без виключення правові відносини в цій галузі, інші ж елементи (суб'єкти, соціальні факти) можуть бути будь-якими і не є константами для всіх норм цієї галузі.

Слід зазначити, що на таку закономірність вже вказували деякі науковці. Так, наприклад, С.П. Маврін зауважив, що норми права певної галузевої приналежності видаються зі спрямуванням на елементи суспільних відносин (об'єкт, суб'єкт, види діяльності) [7, с. 212]. В.А. Кікоть називає суб'єктів, їх права і обов'язки та об'єкти трьома різними критеріями, а не елементами предмету правового регулювання. Він зазначає, що «розподіл (класифікація) норм між галузями... фактично проводиться за трьома критеріями окремо: за суб'єктами, за їх правами та обов'язками, за об'єктами правовідносин, що моделюються нормою права» [8, с. 45].

Акцент показує, за якою з характеристик предмету правового регулювання поєднані норми відповідної галузі, тобто це пуповина, яка з'єднує правове регулювання кожної галузі. Як не раз справедливо зауважували правники, різні галузі можуть торкатися регулювання однієї сфери, але через різний «акцент» ми, наприклад, з легкістю можемо визначити, що норма про забруднення атмосферного повітря, яке наносить шкоду життю та здоров'ю людей відноситься до кримінального, а не до екологічного права. Сфера одна – екологічна, а акценти різні: в кримінальному праві – соціальний факт (злочин), а в екологічному –

об'єкт (оточуюче середовище). Акцент кожної норми (те основне, найголовніше) відповідає акценту галузі, до якої вона належить. Медичне та освітянське право мають власні предмети правового регулювання з акцентами на об'єкт – здоров'я та освіта відповідно.

Слід зауважити, що для формування нової галузі необхідна наявність не тільки певного єдиного предмету з відповідним акцентом та галузевого режиму, а й суттєве кількісне накопичення норм, яке може бути забезпечене зацікавленістю держави, суспільства і окремої особи в розвитку й удосконаленні відносин та їх правовому регулюванні. Про існування неабиякого інтересу у кожній окремій особі та всього суспільства в розвитку соціальної сфери говорити не потрібно. А підтримувати розвиток і врегулювання цих відносин з боку держави допомагають закріплені Конституцією України напрямки розвитку української державності. Формування в Україні проголошеної соціальної держави, відповідно передбачає визнання такою державою невідчужуваності основних прав людини, формування ефективного правового механізму забезпечення таких прав, породжує процес моралізації правових норм. Для демократичної, соціальної та правової держави така галузь, як соціальне право є необхідною, тому перспектива розростання та зміцнення цієї галузі неминуча. Соціальне право прямо впливає на процес демократизації та гуманізації суспільних відносин в державі, саме воно допомагає державі реалізувати свою соціальну функцію, забезпечуючи гідне життя людей в країні. Як слушно зауважує Н. Болотіна, розвиток соціальної сфери та соціальної функції України призводить до формування нової правової спільності – соціального права [9, с. 26].

За Конституцією України людина проголошена найвищою соціальною цінністю. Саме вона з системою суб'єктивних прав та інтересів повинна бути в центрі забезпеченості та гарантованості правом, а всі інші (державні, суспільні) інтереси повинні виходити з інтересів людини, що ще раз показує значущість соціального права для системи права нашої держави та вказує на неодмінний розвиток цієї галузі.

З часу отримання незалежності України, особливо бурхливо почали розвиватися приватноправові галузі, адже довгий час до цього основні зусилля держави були направлені на розвиток публічних сфер.

Процес формування медичного та освітянського права ще не завершений в нашій державі, адже його було уповільнено через вплив зовнішнього фактору – певної політичної нестабільності в нашій країні. Пояснюючи ситуацію, зазначимо, що медичне та освітянське право сформуються лише тоді, коли, окрім політичної стабільності, з'явиться можливість покращити економічний стан та підвищити загальний рівень життя в державі. Нині ж суспільство фактично розколоте на два класи – одні можуть дозволити собі лікуватися (так само як і навчатися) за кордоном, інші – не мають вибору, та вимушені користуватись тим *безкоштовним* медичним обслуговуванням, яке може надати держава. Таким чином, в цій сфері фактично не діє закон ринкової економіки – закон попиту та пропозиції. У нашій країні немає належного попиту через відсутність платоспроможності більшості громадян, а немає попиту – немає і пропозиції. Коли рівень життя в країні підвищиться, виникне попит на нормальний рівень медичного забезпечення, який породить пропозицію – покращення державних та розвиток приватних закладів медичного обслуговування. Відносини в зазначеній сфері як і їх правове регулювання стануть більш складними, відбудеться остаточне становлення медичного права як самостійного, великого і складного елементу системи права – галузі.

Норми освітянського і медичного права перебувають між собою не тільки в генетичних, а й у функціональних зв'язках, що обумовлює їх схожість. Також ці утворення

вже мають деякі та потребують виведення нових єдиних принципів, а також вимагають приведення до єдиного знаменника термінологічних конструкцій. Тому ми вважаємо, що зазначені елементи не будуть функціонувати в системі права як окремі галузі, адже в їх галузевих режимах багато спільного. Причому це не тільки єдина «материнська» галузь, а й аналогічний розвиток, схожі завдання, спільні принципи, способи правового регулювання і т. ін. Через це ми вважаємо неодмінний процес інтеграції, в результаті якої оновлені елементи (медичне, освітнє право, право соціального забезпечення) об'єднуються в єдину галузь – соціальне право.

В результаті дій таких процесів – інтеграції та диференціації зміниться статус медичного, освітнього права. Раніше вони були підгалузями права соціального забезпечення, на сьогодні отримують незалежний галузевий статус і тим самим зрівнюються з правом соціального забезпечення, а надалі об'єднуються в єдину галузь – соціальне право, але вже в новому статусі («на рівних» з правом соціального забезпечення). Таким чином, ми вважаємо, що проходить процес переродження галузі права соціального забезпечення на галузь соціального права, яке буде набагато об'ємнішим утворенням в системі права.

На користь виникнення соціального права як галузі, що поглине медичне, освітнє право, право соціального забезпечення говорять також тенденції світового правового регулювання. Так, Європейське соціальне право розглядається як єдина система, що охоплює всю соціальну сферу. Зокрема в Німеччині існує Соціальний кодекс, складений шляхом загальної інкорпорації соціальних законів. Представники російської правової думки серед тенденцій розвитку систем права та законодавства Російської Федерації називають і «розвиток широкого спектру комплексного масиву соціального права», який буде регламентувати соціальне забезпечення та інші сфери соціального захисту населення, а також в якості спеціальних підгалузей освітнє право та право охорони здоров'я [10, с. 346].

У зв'язку з розширенням міждержавного співробітництва, уніфікацією правових систем в Україні також спостерігаються тенденції до адаптації та імплементації норм міжнародного, зокрема – Європейського права, у національне законодавство. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права та передбачає реформування вітчизняної правової системи і поступове приведення у відповідність до європейських стандартів законодавства в усіх сферах, у тому числі законодавства про охорону життя та здоров'я [11, с. 24]. Крім того, Україна, як відомо, підписала Європейську соціальну хартію (переглянуто) 7

травня 1996 р. і Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137-V ратифікувала цей документ.

На користь єдності соціальної сфери, в результаті якої в системі права України виникне галузь соціального права, свідчать також наполегливі вимоги науковців щодо кодифікації законодавства в цій сфері. Так, С.М. Прилипко зазначає, що однією з умов правового забезпечення і впровадження чіткої, логічно послідовної та прозорої системи соціального забезпечення є розробка та прийняття комплексного систематизованого нормативного акта – Соціального кодексу України, який увібрав би найважливіші норми і на найвищому рівні комплексно врегулював би всю сукупність відносин у цій сфері, а також став основою систематизованого правового регулювання в соціальній сфері, заповнив існуючі прогалини в законодавчому просторі, усунув наявні розбіжності й суперечності між окремими нормами [12, с. 24-25].

Причому, враховуючи пропозиції науковців та реалії правового життя, було створено проект такого кодексу, який 12 грудня 2012 року було відкликано. Наразі питання прийняття Соціального кодексу є відкритим, адже слід детально пропрацювати його змістовне наповнення.

На нашу думку, галузь соціального права неодмінно з'явиться в системі права України, причому зауважимо, що вона буде звичайною, а не комплексною галуззю. Просто така галузь буде результатом інтеграційних процесів в системі права, її формування проходитиме шляхом об'єднання декількох галузей. Фактично право соціального забезпечення перероджується в соціальне право, але для того, щоб таке переродження відбулося в системі права проходять складні процеси: диференціація, в результаті якої формуються медичне та освітнє право та інтеграція, яка об'єднує всі елементи, що регулюють сферу суспільних відносин, пов'язану з основними соціальними правами. Такі зміни системи права, на нашу думку, необхідні, адже вони повинні вплинути на систематизацію відповідних норм і підвищення їх ефективності. Складні диференційно-інтеграційні процеси повинні показати самостійність правового регулювання кожного з зазначених вище елементів, і одночасно продемонструвати їх тісний генетичний зв'язок та єдині основи. Таким чином право соціального забезпечення, що регулювало суспільні відносини у сфері виникнення соціальних ризиків (інвалідність, хвороба, досягнення пенсійного віку, виховання дітей), переродиться на соціальне право, тобто галузь, що регулюватиме реалізацію основних соціальних прав людини, які мають визначальне значення для формування соціальної та правової держави в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рабінович П. Соціальне право: деякі питання загальної теорії / П. Рабінович, О. Панкевич // Право України. – 2003. – № 1. – С. 104-107.
2. Теория государства и права / под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юридическая литература, 1985. – 480 с.
3. Поленина С.В. Комплексные правовые институты и становление новых отраслей права / С.В. Поленина // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 71-79.
4. Які права у «медичного права»? // Український медичний вісник «Therapia». – 2008. – № 6 (27). – С. 5-7.
5. Теория государства и права: курс лекций / М.И. Байтин, В.В. Борисов, Ф.А. Григорьев и др.; под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2001. – 776 с.
6. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
7. Маврин С.П. О роли метода правового регулирования в структурировании и развитии позитивного права / С.П. Маврин // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2003. – № 1. – С. 205-216.
8. Кикоть В.А. О системе права / В.А. Кикоть // Труды МГЮА № 9. Сб. статей: научное издание. – М.: ООО «Профобразование», 2002. – 240 с. – С. 43-47.
9. Болотіна Н. Соціальне право України: окремі теоретичні проблеми формування та розвитку / Н. Болотіна // Право України. – 2000. – № 12. – С. 24-28.
10. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсисянца. – М.: Норма, 2006. – 832 с.
11. Сенюта І. Міжнародно-правові стандарти у сфері охорони здоров'я / І. Сенюта // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 40. – С. 24-36.
12. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення / С.М. Прилипко: Автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. – Х., 2007. – 43 с.